

ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՓՈՐՁԸ ՄԵԶԱՆՈՒՄ

Լ.ԵՒՈՂ ՍԱՐԳՍԵԱՆՅԻ

Ժողովուրդի սնանկության դրութեան բարւոքումը բարդ ու դժւար լուծելի խնդիր է և համեմատաբար աւելի դիւրին է համարւում ժողովրդի մտաւոր խաւարում իմացականութեան ճառագայթներ ցոլանելու: Ժողովրդական ուսումնարանների բազմութիւնից է մեծապէս կախւած մասսայի լուսաւորութեան գործը, սակայն ներկայ սահմանափակ թւով և կրճատած ծրագրով, նոքա հասարակ գրագիտութիւնից աւելի ոչինչ չեն կարող տարածել, այն էլ ոչ ամեն տեղ: Ժողովրդի լուսաւորութեան դործով հետաքրքրող հասարակութիւններում, անգրագէտների թիւը սկսեցնելու նպատակով, բացւում են չքաւոր դասի համար կիրականօրեայ ձրի ուսումնարաններ: Այսպէս օրինակ՝ ռուս ինստիտիւցիան վաղուց չէ որ հասկացել է այդ տեսակ համակրելի հիմնարկութիւնների օգուտը և այժմ Ռուսաստանում 30-ից աւելի կիրականօրեայ ուսումնարաններ են բացւել, բոլորը մասնաւոր անձանց նախաձեռնութեամբ: Թիֆլիսում կայ այդ տեսակ 2 ուսումնարան, որոնցից մինն է մի հայ օրիորդի նախաձեռնութեամբ բացւածը՝ ռուսաց, վրաց և հայոց բաժանմունքներով: Այս վերջին բաժ. սկսւածում է միմիայն մի հայ օրիորդի եւանդի շնորհիւ, բայց սովորող մանուկների թիւը այդտեղ դեռ շատ չնչին է—9 հոգի: Եթէ հայոց բաժնում պարապող օրիորդը ունենար մի օգնական՝ գուցէ նորա գործը աւելի թեթեւանար և կիրականօրեայ ուսումնարան յաճախող հայերի թիւը շատանար: Այժմ ուրեմն հայերիս մօտ, կարելի է ասել, որ կիրականօրեայ ուսումնարանի դադարը դեռ մանրադիտական ծաւալով է իրագործւում և ծխական ուսումնարանները մնում են գրագիտութեան համարեա միակ

տարածողները։ Սակայն հասարակ գրագիտութիւնը ինքն ըստ ինքեան մեծ արժէք չունի, եթէ նա գործ չի ածուում իբրեւ միջոց ինքնազարգացման և աշխարհայեցողութիւնը լայնացնելու համար։ Կարդալ իմանալը առաջացնում է, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ընթերցանութեան ակտիւ, մտաւոր սնունդի պահանջ, որին պէտք է գահացում տալ։ Խնջման և մեր ազգի մտաւոր ստեղծագործութիւնը, նորա կեանքի լուր միւս կողմերի նման, զուրկ լինելով զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններից, թոյլ և աղքատիկ կերպով արտայայտւած լինի և ոչ այն ոյժով ու ճոխութեամբ որ սպասել է տալիս հայի բնածին ընդունակութիւնները—այնու ամենայնիւ այդ գրականութեան մէջ եղածով էլ օգտւելու համար պէտք են դիւրացուցիչ միջոցներ, որոնցից գլխաւորն է էժանագին Գրադարանը։

Աղքատ դասի մտաւոր սնունդի հայթայթումն էլ հանդիպում է նոյն արգելքներին, ինչպէս և ապրուստի. նա միջոց չունի սեպհական գրադարաններ ունենալ, և էժանագին հրատարակութիւնները թէև յայտնի չափով հեշտացնում են մի քանի գրքեր ձեռք բերելը, բայց նախ որ նշին է այդ պաշարը և յետոյ մեծ հեղինակների ստեղծագործութիւնները, իրանց համեմատաբար մեծ գնի շնորհիւ, անմատչելի են մնում, ինչպէս և պարբերական հրատարակութիւնները։ Բացի այդ՝ մխիթելով մի յայտնի գումար և ձեռք բերելով մի քանի գրքեր, որոնք կարդացելուց այլ ևս պէտք չեն, չքաւոր ընթերցողը ստիպւած պէտք է լինի, միջոցների սղութեան պատճառով, սահմանափակել իւր ցանկութիւնը ուրիշ գրքեր ևս կարդալու, մինչդեռ երբեք էժանագին Գրադարան նա կարող է ամսական 10 կամ 20 կոպէկով ստանալ իւր մայրենի գրականութեան համարեա բոլոր արտադրութիւնները. մի խօսքով—նշին վճարով ունենալ շատ առատ մտաւոր սնունդ։ Էժանագին Գրադարանը այսպիսով հանդիսանում է ոչ միայն իբրեւ օժանդակ հիմնարկութիւն մեր դպրոցների համար, այլ և առհասարակ իբրեւ ժողովրդի լուսաւորութեան առատ և հանրամատչելի աղբիւր։

Թիֆլիսում այժմ կան երկու էժանագին Գրադարան և մի էժանագին Գրադարան-Ընթերցարան։ Ամենից առաջ բացւել է օր. Կայդանովայի էժանագին Գրադարանը, որ գտնւում է Միքայէլեան փողոցում և բաղկացած է բացառապէս ռուսաց գրքերից։ 1889 թւի դեկտեմբերի 18-ից բացւեց այդ տեղ հայկական գրքե-

րից կազմւած մի բաժին, որ այժմ իբրև արդէն առանձին զրադարան գտնուում է Միքայէլեան կամուրջի վերայ, Իսկ Էժանագին Գրադարան-Ընթերցարանը այս երկուսից յետոյ բացւեց օր. Ս. Արղու-թեանի նախաձեռնութեամբ Հայոց Բաղարի փողոցում. սա կազմւած է գլխաւորապէս ուսերէն գրքերից, թէև բաւականաչափ վրաց ու Հայոց գրքեր էլ կան: Այս զրադարանի ընթերցարանում օրեկան 2 կուպէկով կարելի է կարդալ մի քանի ուսաց, վրաց և Հայոց պարբերական հրատարակութիւններ: Գրադարան-Ընթերցարանի բացւելուց յետոյ Հայոց Էժանագին Գրադարանի (Միքայէլեան կամուրջի վերայ), ռաժանորդների մի մասը անցաւ սորան և ռաժանորդների ընդհանուր թիւը, որ դեկտեմբերի 18-ից մինչև յունիսի 8-ը 332 էր, իջաւ յետոյ 244-ի:

Մենք այս յօդւածում ուզում ենք խօսել միայն Հայոց Էժանագին Գրադարանի մասին, որ գտնուում է Միքայէլեան կամուրջի վերայ և կազմւած է բացառապէս հայերէն գրքերից:

Որովհետև վիճակագրական տեղեկութիւնները կանոնաւոր կերպով հաւաքւած են միայն յունիսի 18-ից, այդ պատճառով մեր յօդւածի մէջ ներկայացրւած է Էժանագին-Գրադարանի ընդհանուր պատկերը միայն այդ օրից սկսած մինչև նոյեմբ. 18-ը:

Էժանագին-Գրադարանում այժմ կայ 670 անուն հայերէն գիրք: Պարբերական հրատարակութիւններից ստացւում են. «Մշակ», «Մուրճ», «Աղբիւր», «Տարազ», «Հանդէս պատմական և գրականական», «Արաքս» և «Արձագանք»: Յիշած ժամանակամիջոցում Էժանագին-Գրադարանից վերցրել են գրքեր 244 հոգի, որոնցից աւելի քան կէսը դաւաճացիք են: Բաժանորդների մեծ մասը, այսինքն՝ 179 հոգի արական սեռից են և 65 հոգի իգական:

Հետաքրքրական է այդ բաժանորդների աւելի մանրամասն ցուցակը:

Ա Ր Ա Կ Ա Ն Ս Ե Ռ

Աշակերտներ	87 հ.	Պաշտօնեայ	3 հ.
Գործակ. ու հաշւապահ .	32 »	Ուսանող	3 »
Վաճառական	16 »	Մշակ	3 »
Արհեստաւոր	15 »	Կառապան	2 »
Հայոց դպր. ուսուցիչներ .	13 »	Զինւոր	1 »
Մառալ	4 »		

Ի Գ Ա Կ Ա Ն Ս Ե Ռ

Աշակերտուհիք	26 հ.	Տիկին	9 հ.
Օրիորդներ	22 »	Վարժուհի	8 »

Այս թւերից մենք տեսնում ենք, որ ծառաների, մշակների, կառավարների և զինւորների մէջ ընթերցանութիւնը շատ քիչ է տարածւած. նոքա բոլորը միասին առած կազմում են արական սեռից յաճախորդների $5\frac{1}{2}\%$: Մի քիչ աւել է ընթերցողների թիւը արհեստավորներից՝ 8% : Այս փաստը, երևի, մեկնուում է նորանով որ անգրագէտների ահագին մեծամասնութիւնը պատկանում է յիշած խւերին, որովհետև ենթադրել որ այդ մարդիկ ընթերցանութեան համար բոլորովին ժամանակ չունին, չափազանցութիւն է, (մանաւանդ մշակների և զինւորների նկատմամբ) մինչդեռ առաւելապէս այդ դասակարգերից ցանկալի է շատ ընթերցողներ տեսնել Վաճառականները, գործակատարները ու հաշւապահները արական սեռի յաճախողների բաւական մեծ պրօցենտ են կազմում համարեա 27% , որ շատ մխիթարական է: Աշակերտները և աշակերտուհիք կազմում են բաժանորդների ամենամեծ կոնտինգենտը. բոլոր յաճախորդների 46% :

Աշակերտների և աշակերտուհիների մանրամասն թիւը այն եզրակացութիւնն է անել տալիս, որ տէրունական ուսումնարաններից համարեա յաճախողներ չը կան, այլ նոցա ահագին մեծամասնութիւնը հայոց ուսումնարաններից են, կամ թէ այն ուսումնարաններից, որսեզ հայերին հայոց լեզուով են տւանդում դասերը: Այս փաստը եթէ մի կողմից ցաւալի է, սակայն միւս կողմից շատ մխիթարական է, որովհետև հայոց դպրոցներում սովորողների ահագին մեծամասնութիւնը պատկանում է չքաւոր դասին, որ աւելի կարօտութիւն ունի մտաւոր սննդի էփան մատակարարութեան:

Ահա աշակերտների և աշակերտուհիների մանրամասն թիւը:

ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

Ներսիսեան դպրոց	42	Ֆելդշերական ուսումնարան	4
Հայոց ծխ. ուսումնարաններ	13	Աւետարական կուրս.	3
Գաղաքային հայոց ուսումն	9	Արական գիմնազիաներ	1
Արհեստավորաց ուսումնար.	9	Րէալական ուսումնարան	1
Այդեպանական ուսումնար.	4	Տեխնիկական ուսումնարան	1

ԱՇԱԿԵՐՏՈՒՀԻՆԵՐ

Հալոց ծխ. ուսուցիչներ	23	Իգական գիմնադ.	1
Պրոֆեսորնալ. ուսուցիչներ...	2		

Բացի այս բալորից, էժանագին Գրադարանի վիճակագրական տեղեկութիւնները զաղափար են տալիս և նորա մասին թէ ո՞ր գրքերն են առաւելագէս կարգացել այս ժամանակամիջոցում: Եթէ լինէին հրատարակած ընթերցանութեան գրքերի այնպիսի ցուցակներ, ուր բացի գրքի անունից լինէր և գրածքի մասին գրախօսական կարգին ընկնողի՝ այն ժամանակ աւելի անկախ կերպով կատարած կը լինէին մեծ բաժանորդների կողմից գրքերի ընտրութիւնները, թէև առհասարակ դժար է ենթադրել որ հետաքրքրական գրածքը աննկատելի մնայ. ընթերցողները մէկ մէկուց կը լսեն, իսկ երեխաներին ընթերցանութեան համար գրքեր բաժանելիս գրադարանապետուհին միշտ աշխատում է նոցա հասակին ու զարգացման համեմատ գրքեր տալ: Ի հարկէ գրքի շատ կամ քիչ անգամ կարդացելը կախած է յայտնի չափով նոյնպէս այն հանգամանքից թէ յայտնի գրքից քանի օրինակ է գնւում գրադարանում, որովհետեւ եթէ մի գրքի մեծ պահանջ կայ, իսկ նորանից միմիայն գրադարանում մի օրինակ է՝ աւելի քիչ բաժանորդներին նա կը գոհացնէ, քան եթէ նոյն գրքից երկու կամ աւել օրինակ լինէր: Սակայն, ինչպէս երևում է ներքև բերած թւերից, այդ հանգամանքը շատ էլ մեծ նշանակութիւն չ'ունի:

Ահա ինչ գիրք ո՞րքան անգամ է վերցրւած կարդալու համար, յուլիսի 18-ից սկսած մինչև նոյեմբերի 18-ը՝ Նախ տեսնենք մանկական, այսինքն այն գրքերը, որոնց ընթերցողների ահագին մեծամասնութիւնը երեխաներ են կամ որ առհասարակ կարելի է տալ երեխաներին:

Աղայեան՝	(4 օր.) Արեգնաղան.	42	անգամ է վերց.
Վուչետիչ՝	(2) Կարմիր Լապտեր.	32	»
Շմիդտ՝	(2) Ֆրիդլին.	31	»
Լակիդէ՝	(4) Երրորդ Ոսկի	30	»
Աղայեան՝	(2) Անահիտ.	29	»
?	(3) Հորացիոս.	29	»

Հօֆման՝	(3) Հաւատարմութիւնը ա- մեն արգելք յաղթում է 27	անամ է վերց.
Շալխորեան՝	(2) Լուսանման	24 »
Անդերսէն՝	(4) Անդամալոյծ	24 »
Աւենարիում՝	(4) Թաւաճող մեղու	23 »
»	(4) Հսկայ մրջին	23 »
Վաւշտիշ՝	(3) Երկու տօնածառ	23 »
?	(2) Զօրժ Ստեֆենսօն	22 »
Հօֆման՝	(4) Գէորգ Ռօլլէտօն	22 »
Ալֆօնս Դօզէ՝	(3) Թղթակ	20 »
?	(2) Խաչակիր մանուկներ	20 »
?	(4) Ժան Բապտիստ Լիւլի	19 »
Բառէր՝	(5) Փայլուն կոպէկ	18 »
Սարիտօն՝	(4) Փօքրիկ մէզը և նորա մանկիկը	16 »
?	(3) Արեւելեան Վիպաշխարհ	16 »
Լուսկեվիչ՝	(4) Պսակ է բայց շտակ է	16 »
Բիշէր Ստօու՝	(4) Թոմաս աղբօր տնակը	15 »
?	(4) Բօքինգօն	15 »
Դէ Արիւս՝	(2) Սիրտ	14 »
Հօֆման՝	(3) Բարեկամութեան զոհեր	14 »
»	(2) Թռչնորս	14 »
Սուզան Կօրնա՝	(2) Երեխաններ և նոցա բա- րեկամները	13 »
?	(2) Ի՞նչ է խօսում սենեակը	12 »
Սարգարեան՝	(2) Զարաճճի Արամի ար- կածները	12 »
Աղայեան՝	(6) Ֆրիգօֆ Դիւցազն	11 »
»	(3) Տօրք Անգղ	11 »
Շուպտեան՝	(2) Երկու բարեկամ	11 »
Անկերացի՝	(1) Արքայադուստր Վարդենի	11 »
Հօֆման՝	(3) Գէորգ Վաշինգտօն	11 »
?	(3) Զորս առակ	11 »
Ժօրժ Սանտ՝	(2) Խօսող կաղնի	11 »

?	(2) Պօլուիմպերիալ . . .	10	անգամ է վերց.
?	(2) Փայտաշէն խրճիթից		
	մինչև սպիտակ տունը .	10	»
?	(3) Ով է հնար. երկաթուղին	10	»
Եմիգտ՝	(3) Գառնուկ և Լուսատուիկ	9	»
,	(3) Բենեամին Ֆրանկլին	8	»
Սերվանտէս՝	(2) Դօնքիշօտ . . .	7	»
Մուսթէ՝	(4) Աբրահամ Լինկոլն . . .	7	»
Էդգար Պօ՝	(2) Ոռկէ բղէղ	7	»
Պուշկին՝	(5) Ոսկէ ձկնիկ	7	»
Լալայեան՝	(3) Ահմէդի տոպրակը . . .	7	»
Ներիտցի՝	(1) Գուստաւ Վազա	7	»

Աւելի քիչ կարգացած գրքերը, որոց մէջ նաև Ժիւլի-վերն, չենք թւում: Այս ցուցակը հետաքրքրական է նաև այն կողմից, որ ցոյց է տալիս՝ նախ մեր մանկական գրականութեան աղքատութիւնը, իսկ յետոյ — որ նա համարեա ամբողջապէս թարգմանական է: Մեր մանկ. գրականութեան մէջ միակ ինքնորոշ գրողը դեռ պ. Ղ. Աղայեանն է:

Գալով մեծերի ընթերցանութեան գրքերին գտնում ենք հետևեալ թւերը: Նոյն ժամանակամիջոցում վերցրւած են.

Բաֆֆի՝	(4 օր.) Կայծեր	47	անգամ
»	(3) Զալարէդէն	41	»
»	(2) Հայ կինը և հայ երիտասարդը	30	»
»	(2) Խաչագողի յիշատակարանը . .	29	»
Սարգսեանց՝	(2) Այց թիւրքաց Հայաստանին .	28	»
?	(4) Սարկաւազ	27	»
Բաֆֆի՝	(3) Դաւիթ Բէգ	26	»
Պռօշեանց՝	(3) Յեցեր	24	»
Բաֆֆի՝	(2) Ոսկի աքաղաղ	22	»
»	(4) Ղարաբաղի աստղագէտը . . .	21	»
Լէօ՝	(3) Արնագին	21	»
Բայադէզցի՝	(7) Թասիբ	19	»
Բաֆֆի՝	(2) Սամուէլ	17	»
Էժէն Սիու՝	(1) Թափառական հրէայ	17	»
Բաֆֆի՝	(2) Խենթը	16	»

Զախեր Մազօխ (Թ. Բաֆֆի) (2)	Կայէնի կտակը . . .	14	անդամ
Բաֆֆի՝	(2) Փունջ	14	»
Սմայլս (Թ. Փ. Վարդան.) (2)	Բնաւորութիւն . . .	14	»
Շիրվանշահէ՝	(2) Գործակատարի յիշատակարանից . . .	14	»
Պռօշեան՝	(2) Շահէն	13	»
Հիւգօ՝	(1) Թշառներ	13	»
Շիրվանշահէ՝	(2) Զուր յոյսեր	13	»
Շիլլեր (Թ. Փ. Վարդան.) (2)	Աւազակներ	13	»
Ծերենց՝	(1) Թէոդորոս Ռշտունի	12	»
«	(1) Թորոս ԼԼոնի	12	»
«	(1) Երկունք	12	»
Փափաղեան՝	(10) Ենիշերի	12	»
Հառֆ՝	(3) Ուխտաւորք	12	»
Շիրվանշահէ՝	(2) Խնամատար	12	»
Պռօշեանց՝	(2) Սօս և Վարդիթեր	10	»
Լէօ՝	(2) Կորածներ	10	»
Շիրվանշահէ՝	(2) Նամուս	10	»
Բաֆֆի՝	(2) Ճանապարհ. Թիֆլ. մինչև Ադուլիս . . .	10	»
Նաւասարդեան	(I 2, III 1, IV 5, V 5) Ժողովըր- դական հէքիաթներ	10	»
Արծրունի՝	(2) Այստեղ և այնտեղ	9	»
Մովսէս Խորենացի	(1) Պատմ. հայոց Թ. Խ. Ժ. Վ. Ս.	9	»
Պռօշեանց՝	(2) Կռուածաղիկ	9	»
»	(3) Հացի խնդիր	9	»
Հիւգօ՝	(2) Մահապարտի վերջին օրը	8	»
Շիրվանշահէ՝	(1) Արամբին	7	»
Սիւլիւկ՝	(3) Տիկին և նաժիշտ	7	»
Աղայեան՝	(1) Արութիւն և Մանուէլ	6	»
Շիլլեր՝ (Թ. Գ. Բարիս.)	(1) Դոն Կարլոս	6	»
»	(1) (Թ. Բարիս.) Օրլէանի կոյսը	4	»
»	(3) Վիլհէլմ Թէլլ	6	»
Շեքսպիր՝ (Թ. Մալլս.)	(1) Արքայ Լիր	6	»
»	(Թ. Սուլիս) (1) Օտելլօ	6	»
»	(Թ. Ս. Արծր.) (1) Համլէտ	6	»

Գեօթէ՝	(1) Վէրթէր	6 անգամ
Արփիարեան՝	(1) Ապուշը	6 "
՝	(1) Կեանքի պատկերներ	4 "
Լեսսինգ՝ (Թ. Գ. Բարխ.)	(1) Նաթան իմաստուն	5 "
Տիւսար՝	(2) Արաքսիա	4 "
՝	(1) Սիրանոյշ	4 "
՝	(1) Մայտա	3 "

Աւելի քիչ անգամ կարդացած գրքերը չենք նշանակում:

Անաշառ թւերը ապացուցանում են մի շատ տարածւած կարծիք մեր մէջ, որ Րաֆֆին հայերիս ամենաժողովրդական գրողն է: Այս ցուցակի մէջ մտնում է մեր գրականութեան համարեա բոլոր բեղլետրիստիկան, և մենք կարող ենք տեսնել թէ որչափ նա աղքատ է ոչ միայն ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններով, այլ նոյն իսկ եւրոպական առաջնակարգ գրողների թարգմանութիւններով: Ի հարկէ զօռով գրականական տաղանդներ չի կարելի ստեղծել, որովհետեւ տաղանդների զարգացման համար էլ, ինչպէս և գրականութեան, պահանջւում են յայտնի միջնավայր ու պայմաններ, մութ և խոնաւ մասնաններում անգոյն և թույլ ծիլեր են արձակում նոյն սերմերը, որոնք բաց, ազատ օդում և անխափան լոյսի առատ ճառագայթների տակ տալիս են զուարթ, կանաչ և ճոխ տունկեր... Բայց և այնպէս, աւելի կենդանութիւն կարող էին ստանալ թէ մեր գրականութիւնը և թէ մեր ինդիւստրիալութեան նպաստող զանազան հասարակական հիմնարկութիւնները, եթէ լիակատար անտարբերութիւնը, ինդիֆերենտիզմը, որ հոգու հիւանդոտ թմրութեան և անշարժութեան ապացոյց է՝ մեր հասարակութեան բնորոշ գիծը չը լինէր: Որքան և ոյժ ու եռանդ ունենան մի քանի անհատներ, նոցա թէ ոյժը և թէ եռանդը կարող են թուլանալ և ջախջախել՝ խփելով անտարբերութեան հաստ ու սառն պատին... Մենք տեսնում ենք էժանագին Գրադարանների գոյութեան անհրաժեշտութիւնը մեզ համար. ուրեմն նոքա պէտք է լինեն ոչ միայն Թիֆլիսում, այլ նաև շահախնդիր Բաքուում, թմրած երևանում, հայաշատ Ալեքսանդրապոլում և ուրիշ քաղաքներում: Իբրև նոր փորձ՝ այդ տեսակ հիմնարկութիւնները պահանջում են ինտելիգենտ երիտասարդութեան կողմից եռանդ գէպի գործը ու սէր դէպի ժողովուրդը, իսկ հասարակութեան կողմից՝ բուռն համակրութիւն և ամեն տեսակ օգնութիւն: Անտարբերութիւնը և այս դէպքում սպանիչ դեր կարող է կատարել: